

SHUKUR XOLMIRZAYEV ASARLARINING ETNOLINGVISTIK TADQIQI

Xamidova Sabrina Zarif qizi

Termiz davlat universiteti

“Milliy libos va san'at” fakulteti 3-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7813156>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-april 2023 yil

Ma'qullandi: 05-april 2023 yil

Nashr qilindi: 10-april 2023 yil

KEY WORDS

Etnolingvistika, lingvokulturologik metod, sotsiolingvistik metod, Shukur Xolmirzayev, “Yo'lovchi”, “Ola bo'ji”, “Ziyofat”, “Qora kamar”..

ABSTRACT

Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev asarlari va undagi obrazlar hamda uning etnolingvistik tadqiqi haqida ma'lumotlar berilgan.

Etnolingvistika (etno va lingvistika) — tilshunoslikning til va til egasi bo'lgan xalq orasidagi bog'liqlik hamda munosabatlarni, til rivoji, vazifaviy xususiyatlariga lisoniy, etnik omillarning birgalikdagi ta'sirini o'rganuvchi sohasi. Til bilan etnik xususiyatlarning o'zaro munosabati, bir-biriga ta'siri ikki tomonlama bo'ladi: etnik omillar (etnosning urfodatlarini, milliy an'analari, falsafiy, diniy qarashlari va boshqalar)ning til rivojiga ta'siri va, aksincha, til vazifaviy imkoniyatlarining etnos va etnik xususiyatlarning shakllanishiga ijobiy ta'siri. Etnolingvistika til va uning rivojiga turli etnik guruhlarining qanchalik hissa qo'shganini, bu jarayonda etnoslar orasidagi yaqinlik, mushtaraklik yoki ularning bir-biridan ajralish, uzoqlashish xususiyatlarini tadqiq qiladi. Tilshunoslikning etnik onomastika, areal lingvistika, lingvistik geografiya, dialektologiya, til tarixi, sotsiolingvistika, xaritashunoslik sohalari Etnolingvistika erishgan ilmiy natijalardan foydalanadi. Etnolingvistika, ayniqsa, yozuvga ega bo'lmagan xalqlarning etnografiyasini o'rganishda, ularning tillaridagi etnik xususiyatlar bilan bog'liq lisoniy materiallarni to'plash va tadqiq qilishda qo'l keladi.

Etnolingvistika — tilshunoslik, etnografiya va sotsiologiya bilan bogliq bo'lib, tilning etnos (xalqning kelib chiqishi) bilan aloqasi va uning jamiyatdagi o'mini o'rganadi. Etnolingvistikada til vositalari va kategoriyalarining etnik va ijtimoiy jarayonlarni o'rganishda qo'llanishini o'rganiladi.

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek, turli etnik guruhlar tomonidan dunyoni anglashning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadigan tilshunoslikning bir bo'limi. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida AQShda etnolingvistika mustaqil tendensiya sifatida paydo bo'ldi.

Etnolingvistika dunyoni idrok etish va kontseptsiyalashning o'ziga xos xususiyatlari tilga qanday ta'sir qilishini o'rganadi va bu jarayonlarning madaniyat va jamiyat bilan bog'liqligini namoyish etadi. Turli xil madaniyatlarda

fazoviy yo'nalish qanday namoyon bo'lishiga misol bo'la oladi.

Yozuvchi Shukur Xolmirzayev hikoyalari, povestlari hamda "So'nggi bekat" romanida, asosan zamonaviy mavzularni yoritgan bo'lsa, "Qil ko'prik" nomli yirik romanida inqilob yillaridagi xalqning qaynoq hayot materialiga murojaat qildi. Shu nuqtai nazardan yozuvchining ijodida bu asar yangi hodisa bo'ldi. Yozuvchi g'oyaviy maqsadini Sharqiy Buxoro – Boysun atrofida sodir bo'lgan tarixiy voqyealarni jonlantirish orqali ro'yobga chiqargan. Sh.Xolmirzayev g'alabalarni himoya qilgan kishilarga xos ko'plab fazilatlarini Qurbon obrazida mujassamlashtiradi. Qurbon oddiy kosibning o'g'li. Ruhoniy Eshon Sudurning homiyligi tufayli madrasada o'qigan, "oq qorani tanish" imkoniyatiga erishgan. Lekin u mehnatkashlarning quyi tabaqasidan chiqqani uchun puldorlar, boy bolalari orasida ajralib turadi. Natijada unda odamlarning qaysi tabaqasidan chiqqanligiga qaramay, teng bo'lishi zarur degan fikr paydo bo'ladi. Shu fikrni amalga oshirish yo'lida u atrofiga nazar soladi. Har qanday yangilikka qiziqadi. Undagi qiziqish Buxorodagi "Yosh buxoroliklar" partiyasining g'oyasi bilan tanishishga olib keladi. Bunda Sadriddinxo'ja unga yordam beradi. Qurbon yangilikka qiziqishi tufayli qamaladi, inqilob tufayli keyin ozodlikka chiqadi. Qurbon inqilob samaralarini himoya qilish yo'lida fidokorlik ko'rsatuvchi qahramon darajasiga ko'tariladi. Uning sobiq piri Eshon Sudur islom lashkarlari qo'mondoni Ibrohimbek qoshida bosh maslahatchi bo'ladi. Bu faqat unga dushman qarorgohiga kira olish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Shu sababli razvedkachi sifatida yuboriladi. Qurbon o'ziga qiyin va ma'suliyatli vazifalar yuklatilganiga qaramay, ularni sharaf bilan bajaradi va halok bo'ladi. Yozuvchi Qurbon obrazini jonli va jozibali ishlagan. U ijtimoiy faoliyatda aktiv bo'lishi bilan birga, shaxsiy hayotida ham jozibaga ega. Qurbonning Oyparchaga muhabbati undagi ijobiy xislatlarning yorqinroq namoyon bo'lishiga yordam beradi. Yozuvchi romandagi barcha obrazlar qatori Qurbon timsolining ham bir yoqlama yaratilishiga yo'l qo'ymaydi. Qurbon faol kurashchi, jon-dili bilan g'alabalarni himoya qilishga kirishgan qahramon bo'lsa-da, unda dinga, xudoga ishonish tuyg'ulari ham mavjud. Bu romanda nihoyatda haqqoniy va ishontirarli tarzda ifodalangan. Chunki madrasalarda tahsil ko'rgan sobiq mullavachchaning xudodan darhol yuz o'girishi mumkin bo'lmagan hol. Katta epik asarlar yaratish sohasida muayyan tajriba to'plagan Shukur Xolmirzayev 80-yillarning ikkinchi yarmida yana zamonaviy mavzuda roman yaratishga kirishadi. Natijada uning "Yo'lovchi" romani maydonga keladi. Muallif unda qayta qurish yillarining manzaralarini gavdalantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan edi. Asarda yozuvchi asosiy qahramonini yo'lga tushirib, sovxozdan sovxozga, qurilishdan qurilishga o'tkazadi. U atrofda sodir bo'layotgan voqealarga qahramon ko'zi bilan qarab, ularni tushunishga, tahlil qilishga va baholashga intiladi. Qahramon ko'zidan qishloqlardagi dahshatli mehnat ham, axloqiy tubanliklar ham, nopok kishilaru ishbilarmon rahbarlar ham, hatto uzoq Kubadagi qiyinchiliklar ham qochib qutilmaydi. Yozuvchi qahramonni yo'lga chiqarib, uni obyekt-dan-obyektga o'tkazaversa, safari hech qachon tugamasligini payqab qoladi. Buning ustiga u kitobdagi ko'p voqealar juda sun'iy va mantiqsiz chiqqanligini sezadi. Shuning uchun ham Sh.Xolmirzayev boshda ikki kitob sifatida o'ylangan bu romanni davom ettirmaslikka qaror qiladi. "Yo'lovchi" romani shu tariqa yozuvchi ijodida bir tajriba bo'lib qoladi.

Shunga o'xshash tajribani yoki izlanishni Sh.Xolmirzayevning keyingi yirik asari "Ola bo'ji" deb atalgan "Romandan katta hikoya"sida ham ko'rish mumkin. "Ola bo'ji" asarida 80-yillar oxiri va 90-yillarning boshlaridagi sharoit qamrab olingan. Agar asar sovet davrining so'nggi

yillari tasviri bilan boshlansa, O'zbekiston mustaqilligining dastlabki kunlaridagi o'zgarishlar manzarasi bilan xotimalanadi. Asar markazida tarixchi maktab o'qituvchisi Ulton obrazi turadi. Uni yozuvchi sotsialistik realizm talablariga mos keladigan ijobiy qahramon sifatida ko'rsatishni maqsad qilib olgan. Asar oxirlariga borib esa muallif sotsialistik realizm qoidalaridan chekinibroq Ultonni zaifliklar, kamchiliklar va qusurlar egasi sifatida ham namoyon qilishga urinadi. Demak, davr shiddati asar metodiga ham o'z tamg'asini bosgan. Asar boshida Ulton, asosan, go'zal fazilatlar sohibi sifatida namoyon bo'ladi. Chunonchi, u juda bilimli, dono, tajribali va ilmiy ishga qiziqadigan, erkin fikrlaydigan, va'dasiga vafodor bir yigit qiyofasida ko'rinadi. Bular Ultonning qishloqdagi hayoti va o'rta maktabdagi faoliyati tasviri jarayonida yuzaga chiqariladi. Oliy o'quv yurtini bitirganiga ancha o'tgan bo'lsa-da, Ulton hanz uylanmagan. Buning sabablaridan biri shundaki, u Toshkentda qolgan kursdoshi va sevgilisiga sadoqat saqlaydi. Qishloqda Ultonning uylanmaganligi haqidagi shov-shuvlar ko'payib ketadi va raykom sekretari To'qliboy Qo'chqorov qulog'iga borib yetadi. Qo'chqorov xalq rahbari sifatida darhol bu yigitni uylantirib qo'yish rejasini tuzadi hamda Ultonni o'z oldiga chaqiradi. O'sha yerda Ulton shu qishloqlik vrach qiz Bahor bilan yaqindan tanishtiriladi. Shundan keyin Ulton Toshkentdagi sevgilisini juda tez va oson unutadi. Afsuski, romandagi ko'plab epizodlar kabi bu voqea ham yaxshi dalillanmagan. Qanday bo'lmasin, zudlik bilan Ulton bilan Bahorning to'ylari bo'ladi va unga To'qliboy Qo'chqorovning o'zi rahbarlik qiladi. Bunday mehribonlikning sirlari, sabablari keyinroq ochiladi. So'ngra voqealar shiddatli tezlik bilan davom etadi. Kutilmaganda uyiga qaytgan Ulton xotinini To'qliboy Qo'chqorov bilan buzqlik ustida tutib oladi. Lekin shuning o'zi bilan To'qliboy Qo'chqorov osongina taslim bo'lmaydi. Aksincha, unga qadar Ultonning boshiga og'ir savdolar tushadi. U jinnixonaga yuboriladi, qochganda esa, qaytadan tutilib, haqiqiy ruhiy kasalga aylantiriladi. Bu orada davrlar o'zgaradi, To'qliboy Qo'chqorov amalidan tushadi va zamonga moslashish yo'llarini qidirib qoladi. Ikki yoshning baxtiga zomin bo'lgani uchun To'qliboy Qo'chqorov ko'z o'ngimizda yozuvchi tomonidan "Ola bo'ji" qiyofasida tasvirlanadi. Mana shunday qisqa sujet chizig'iga asoslanganligi uchun bo'lsa kerak, muallif asarni "Romandan katta hikoya" deb atagan. Biroq, asosiy voqealar oqimi davomida hayotning juda ko'p muammolari, dolzarb masalalari, mavzulari, xalqning tili uchida turgan gaplar qalamga olinadi. Jumladan, asarda o'rta maktablarda bilim berishning saviyasi pastligi, o'quvchilar va o'qituvchilarning savodsizligi, o'quv binolari ta'mirlashga muhtojligi, qishloqdagi mehnat va hayotning og'irligi, xotin-qizlar ahvolining nochorligi, cho'ponlar turmushining zahmatlari mavzuini ham, meditsina xizmatining qoniqarsizligi, bolalar o'limining ko'pligi, tibbiy asbob-uskunalarining, dori-darmonlarning yetishmasligi muammolarini ham qalamga oladi. Shuningdek, asarda tarixga va o'tmishga ekskursiya qilinib, o'lkamizning ruslar tomonidan bosib olinishi, mustamlakachilikning mohiyati va oqibatlari, turg'unlik va qayta qurish yillarining turli-tuman qirralari, illatlari, dahshatlari va fojialari, hozirgi kunlarning afzalliklari haqida ham ko'plab fikr-mulohazalar, qarashlar, his-tuyg'ular ham ifoda qilinadi. Bu fikr-mulohazalarning ko'pchiligi qahramonlar tilidan bayon qilinsa-da, aksariyati muallifning o'z o'ylaridek tuyuladi. Go'yo yozuvchi o'zi ko'pdan beri o'ylab yurgan g'oyalarini qahramonlari tiliga joylab qo'ygandek tuyuladi. Afsuski, ularning ko'pchiligi oddiy bayon, ya'ni deklaratsiya bo'lib qolgan va asarning asosiy voqealariga, qahramonlarning xatti-harakatlariga, romanning butun to'qimasiga yaxshi bog'lanib ketmagan. Asar kompozitsion jihatdan nomukammal va tarqoq chiqqan. Shunga qaramay,

filologiya fanlari doktori I.Mirzayev o'zining "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chiqqan taqrizida bu asarni butunicha ijobiy baholagan. So'nggi yillarda Shukur Xolmirzayev iste'dodining yana bir yangi qirrasini namoyon bo'la boshladi, ya'ni u yaxshi dramaturg sifatida ijodning eng qiyin sohasida dastlabki qadamlarni qo'ya boshladi. Dramaturgiyaga qiziqish Shukur Xolmirzayev qalbida va ongida juda erta uyg'ongan. Bunday qiziqish ilk bor Shukur Xolmirzayev Toshkent Davlat dorilfununi filologiya fakultetiga o'qishga kirgan paytlarda namoyon bo'lgan. O'sha paytda, ya'ni 60-yillarning boshlarida dorilfununda juda yaxshi drama to'garagi bor edi. Unga mashhur aktyor Shukur Burxonov rahbarlik qilardi. Shu to'garakka faol qatnashib, Shukur Xolmirzayev Shekspirning "Gamlet" tragediyasida bosh rolni o'ynaydi. Uning o'zi eslashicha, o'shanda Shukur Burxonov Xolmirzayevni teatr san'ati institutiga olib ketmoqchi bo'lgan. Lekin aktyor bo'lishdan ko'ra dramaturg sifatida qalam tebratishni afzal bilgan Shukur Xolmirzayev dorilfunundagi o'qishni davom ettirgan. Shunga qaramay, u dramatik asar yozishga birdaniga kirishmagan. Juda ko'p hikoya, qissa va romanlar yozgandan keyingina Sh.Xolmirzayev san'atning eng qiyin sohasiga, ya'ni adabiyotning gultoji hisoblanuvchi dramaturgiyaga qo'l urdi. Sh.Xolmirzayevning "Ziyofat" asari jiddiy drama yaratish yo'lidagi ilk izlanishi bo'lgan. "Ziyofat" asari ma'naviy-axloqiy muammolar talqiniga bag'ishlangan dramadir. Shukur Xolmirzayev bu dramada ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar haqida fikr bildiradi. "Ziyofat" dramasi xotin-qizlarimizning taqdiri to'g'risida haqqoniy bahs yurituvchi asardir. Drama ikki pardadan iborat bo'lib, birinchi pardasida Xayrigul ismli bir ayol o'ziga o't qo'yib o'lganidan so'ng, sovxoz direktori Metin, qishloq soveti raisi Habiba, rayon militsioneri Nurmat, gazeta muxbiri Qismat, mehmonxona xizmatchisi Omon va uning xotini Paxtagulning bo'lib o'tgan noxush voqea xususida fikrlashuvlari haqida gap boradi. Birinchi parda shunday xulosa bilan yakunlanadi. Go'yoki Xayrigul sevimli erining fojiali o'limiga dosh berolmay, o'z joniga qasd qilgan... Dramada Habiba, Nurmat, Qismat bir maktabda o'qigan sinfdoshlardir. Ular jamiyatdagi eng kir, ma'naviy tubanlashgan shaxslardir. Paxtagul aytganidek, ular bir jamoa, kelishib ish qiladilar. Har qanday ishni pul bilan o'lchaydigan razil kishilar qiyofasidir. Ular Paxtagul aytganidek, mafiyadir. Dramada hozirgi hayotimizda bo'layotgan hodisalar o'z ifodasini topgan. Ya'ni tanish-bilishchilik, mansab, amaldorlik kabi illatlarni ham adib fosh etadi. Xayrigul o'ziga olov yoqadi. Demak, bu olov yoqishda biror sabab bo'ladi. Yaqin-yaqinlargacha xotinlarga past nazar bilan qarash g'oyasi saqlanib keldi. Tuban kimsalar Xayrigulning o'limi bilan bog'liqliklarini bosti-bosti qilib yuborish uchun hech nimadan qaytmaydilar. Yosh ayol nima uchun bu kunga tushgan deb qattiq o'ylanib, borib uyiga hol-ahvolini so'ramaydilar. Eshitganlariga asosan fikr yuritib, gazetaga maqola yozadilar. Ularning axloqiy jihatdan tubanligi ham fosh etiladi. Dramada Paxtagul obrazi katta mahorat bilan yaratilgan. Paxtagul jirkanch hayotdan nafas olayotganidan qattiq iztirob chekadi. U adolat bormikin bu hayotda, deb o'ylaydi va o'ziga olov yoqadi. U bunday hayotda yashashni xohlamaydi. Demak, Paxtagul ma'naviy dunyosi pok ayoldir. Xotin-qizlarimiz orasida Paxtagulga, Xayrigulga o'xshab o'ziga olov yoqqanlar oz bo'lsa-da bor-ku! Yaqin-yaqinlargacha bu bir an'anaga aylanib ketayozdi. Ammo hozir ancha kamaygan... Demak, dramani tomosha qilib, biz xotin-qizlarimizning ijtimoiy hayotiga beparvo bo'lmasligimiz kerakligini anglaymiz. Shukur Xolmirzayevning "Qora kamar" dramasi bu janrdagi ikkinchi asari hisoblanib, bizning ko'z o'ngimizda birmuncha uzoqroq davrlar manzarasini jonlantiradi. Unda Oktyabr inqilobidan keyingi yillarning shiddatli o'zgarishlari, grajdanlar urushi davrining murakkab, ziddiyatli hodisalari, falokatlari, zahmatlari qalamga

olingan. Bularning hammasi dramadagi qahramonlarning ruhi va o'y-fikrlariga o'z muhrini bosadi. Shunga ko'ra "Qora kamar" o'ziga xos ijtimoiy-psixologik drama hisoblanadi. Yozuvchi Shukur Xolmirzayev "Qora kamar" asaridagi Xurrambek obrazini ishonarli haqqoniy badiiy aks ettirib bera oldi. Albatta, yozuvchi bu asarni yozish uchun tarixni sinchiklab o'rgandi, bu voqeaning ayrim ishtirokchilari, guvohlar bilan uchrashib suhbatlashdi. Shuning uchun asardagi Xurrambek obrazi jonli chiqqan. Yozuvchi bu asardagi Xurrambek obrazi orqali yurtimizning asl o'g'lonlarining bosmachi emasligini o'z yurtining mustaqilligi, ozodligi uchun kurashgan kishilarni hech qachon bosmachi deyish mumkin emasligini, ularni istiqloqlar deyish mumkinligi, bosmachi bilan istiqloqlar so'zini bir-biriga aralashtirish mumkin emasligini, asl bosmachi deganda o'zga yurtni bosib olib, shu yurtni talon-taroj etuvchi kishilar tushunilishini ko'rsatib bera oladi.

Xulosa:

Shukur Xolmirzayev o'ziga xos shaxsiy badiiy uslub sohibi sifatida taqlidchilikdan, biryozlamalikdan, bayonchilikdan qochadi so'zga xasis bo'lsada, fikrini o'quvchiga to'la va yorqin etkazishga erishadi. Biroq ba'zan uning asarlari tugallanmagandek taassurot uyg'otadi. O'quvchi asar davomini kutadi. Qahramonlar portretini chizmaydi, asosiy e'tiborini xarakter yaratishga qaratgandek ko'rinadiki, bu o'quvchini o'ylashga, chuqur mulohaza qilishga majbur qiladi. Asar qahramonlari ustidan chiqarilgan hukm o'quvchi e'tiboriga havola etiladi. Har bir o'quvchi qanday asar o'qimasin o'qigan asar qahramonlarining taqdirini o'zi xohlaganidek bo'lishini istaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Normatov U. (1982). Problems of style, artistic form. Maturity 356.
2. Kholmirzaev Sh. (2003). Stories. Volume 1 3. Tavaldieva G. (2001).
3. Tavaldieva G. Shukur Kholmirzaev's creative way. 49[3]
4. <https://ziyouz.uz/matbuot/hozirgi-davr-matbuoti/2007-sp-71133409/>
5. Kadirova, Zaynura Zaynidinovna. "SOME COMMENTS ON THE INTERPRETATION AND CONTRAST ASPECTS OF THE TERMS "PARAPHRASE" AND "PERIPHRASE"." Theoretical & Applied Science 6 (2021): 486-489.
6. Solijonov Y. (2007). When the details come to mind.
7. Кадырова З. З. Некоторые комментарии к интерпретации и противопоставлению аспектов терминов перефразирование и перифраз //Теоретическая и прикладная наука. – 2021. – Т. 1. – №. 6. – С. 486-489.
8. Kadirova Z. Z. Litosonyms in the Work of Mahmud Kashgari Devonu Lugatit Turk //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2020. – Т. 3. – №. 3. – С. 1-3.